

महाराष्ट्र मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत
गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी
बीज भांडवल म्हणून एकवेळचे अर्थसहाय्य
उपलब्ध करून देण्याबाबत...

महाराष्ट्र शासन,

नियोजन विभाग,

शासन निर्णय, क्रमांक:माविका-२०१४/प्र.क्र. १२/का.१४१८

मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२

दिनांक: २१ ऑगस्ट, २०१४

- वाचा :-**
- १) शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्रमांक: माविमि-२०१०/प्र.क्र.८१/
का-१४१८, दि.१९ जुलै, २०११
 - २) शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्रमांक: माविका-२०१२/प्र.क्र.६९/
का-१४१८, दि.१२ जुलै, २०१२
 - ३) शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्रमांक: माविका-२०१३/प्र.क्र.०४/
का-१४१८, दि. २४ जुलै, २०१३

प्रस्तावना :-

राज्यातील २२ जिल्ह्यांतील अतिमागास १२५ तालुक्यांत मानव विकास कार्यक्रम सन २०११-१२ पासून राबविण्यात येत आहे. सदर कार्यक्रमांतर्गत शिक्षण, आरोग्य व उत्पन्नवाढ विषयक विविध योजना निवडलेल्या तालुक्यांत राबविण्यात येत आहेत. राज्यातील पंचायत क्षेत्र विस्तार कायदा, १९९६ (पेसा) आणि अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक वननिवासी (वनहक्कांची मान्यता) अधिनियम, २००६ सारख्या कायद्यांतील तरतूदीनुसार अनुसूचित क्षेत्रांतर्गत गौण वनोपजे (Minor Forest Produce) गोळा करण्यासाठी त्याचप्रमाणे लघुपाणीसाठ्यातील मासेमारी करता यावी यासाठी संबंधित ग्रामसभेला अथवा अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक वननिवासी यांना मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत एकवेळचे अर्थसहाय्य उपलब्ध करून देण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता. त्यानुसार, शासन खालीलप्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय :-

२. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत सध्या राबविण्यात येत असलेल्या योजनांव्यतिरिक्त उत्पन्नवाढ विषयक योजनांमध्ये गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी बीज भांडवल म्हणून

ग्रामसभांना एकवेळचे अर्थसहाय्य उपलब्ध करून देणे या योजनेचा नव्याने समावेश करण्यात येत आहे. सदर योजनेचे सविस्तर निकष खालीलप्रमाणे देण्यात आले आहेत.

योजनेची व्याप्ती:

३. राज्यातील ज्या गावांमध्ये पंचायत क्षेत्र विस्तार कायदा, १९९६ (पेसा) आणि अनुसूचित जमाती व इतर पारंपारिक वननिवासी (वनहक्कांची मान्यता) अधिनियम, २००६ सारख्या कायदांतील तरतूदीनुसार अनुसूचित क्षेत्रांतर्गत गौण वनोपजे (Minor Forest Produce) गोळा करणे किंवा मासेमारीचे हक्क वापरण्यात येत आहेत किंवा वापरले जाणार आहेत, अशा गावांच्या ग्रामसभेला या योजनेअंतर्गत अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येईल.

मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत बीज भांडवलाची गरज :

४. गौण वनोपजांचा वापर व मासेमारीच्या कार्यांमध्ये काही प्रमाणात नैपुण्याची गरज असते. त्याचप्रमाणे, वनोपजे गोळा करणाऱ्या मजूराना वेतन देणे, गोळा केलेली वनोपजांची साठवणूक करणे, त्यांची वाहतूक करणे इ. बाबींवर होणारा खर्च व वनोपजांपासून मिळणाऱ्या महसुलाच्या लेखानोंदी ठेवणे इ. बाबींसाठी ग्रामसभेला खेळत्या भांडवलाची गरज असते. अशा खेळत्या भांडवलाच्या अभावी ग्रामसभांना / लोकांच्या समुहाला गौण वनोपजांचा सुयोग्य वापर करणे शक्य होत नाही.

योजनेची कार्यपद्धती :

५. वनहक्क कायदा व पेसा अंतर्गत गौण वनोपजांवर हक्क प्रस्थापित करण्यासाठी गठित करण्यात आलेल्या गावपातळीवरील संविधानिक समित्यांना हे अर्थ सहाय्य अनुज्ञेय असेल.

६. या योजनेअंतर्गत ज्या गावांना लाभ घ्यावयाचा आहे, अशा गावांतील ग्रामसभांनी त्यांनी करावयाच्या उपक्रमांचा एक सविस्तर प्रस्ताव तयार करावा. सदर प्रस्तावासोबतच ग्रामसभेच्या निव्वळ नफ्याचा भाग शासनाकडून मिळणाऱ्या अर्थसहाय्यातून उभारलेल्या बीज भांडवलात जमा करण्याची तयारी असल्याचा ठराव जोडणे आवश्यक असेल. त्याचप्रमाणे, गौण वनोपजांचे वापर करताना वनोपजांचे संवर्धन करण्याची तयारीही ग्रामसभेने लेखी स्वरूपात जिल्हाधिकारी यांना गट विकास अधिकारी यांच्या माध्यमातून अग्रेषित करावी.

७. जिल्हाधिकारी यांनी जिल्ह्यातील एकत्रित प्रस्ताव त्यांच्या शिफारशींसह आयुक्त, मानव विकास यांचेकडे सादर करावेत. जिल्हाधिकारी कार्यालयांकडून प्राप्त प्रस्तावांची छाननी

करुन निधीच्या उपलब्धतेनुसार आयुक्त, मानव विकास हे किती गावांना अर्थसहाय्य मंजूर करावे याबाबत निर्णय घेतील.

८. ग्रामसभांकडून प्राप्त प्रस्तावात एकरूपता राहावी यादृष्टीने आयुक्त, मानव विकास यांनी एक-दोन तालुक्यांना प्रत्यक्ष भेटी देऊन प्रस्तावासाठी नमूने विहित करावेत. लाभ देण्यासाठी गावांची निवड करणे, तसेच इतर अनुषंगीक बाबींसाठी आयुक्त, मानव विकास यांनी राजीव गांधी पंचायत राज सशक्तीकरण अभियानामधील पेसा तालुका तसेच जिल्हा समन्वयकाची मदत घ्यावी.

९. आयुक्त, मानव विकास यांनी ज्या गावांना लाभ देण्याचे निश्चित केले आहे, त्यापैकी, वनहक्क कायदान्वये वनौपजे गोळा करीत असलेल्या गावांनी वनहक्क कायद्याच्या कलम २ (छ) प्रमाणे गठित ग्रामसभेच्या पातळीवर एक बचत खाते उघडावे, ज्यासाठी ग्रामसेवक आणि वनहक्क कायद्याच्या नियम ४ (१)(ड) अन्वये गठित समितीने नामनिर्देशित केलेला एक सदस्य हे सह स्वाक्षरीकर्ते असतील.

१०. जेथे पेसाअंतर्गत ग्रामसभा गौण वनौपजे व लघू पाणीसाठ्यांवर त्यांचा हक्क उपभोगित आहेत, तेथे पेसा कायद्याच्या कलम ४ (बी) प्रमाणे गठित ग्रामसभेच्या कोषामध्ये (नियम १४ अन्वये) एकवेळच्या अर्थ सहाय्याची रक्कम जमा करण्यात यावी.

११. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत मिळणारे एक वेळचे अर्थसहाय्य हे संबंधित गावांसाठी अथवा लोकांच्या समुहासाठी बीजभांडवल स्वरूपात देण्यात येणार असल्याने, वनौपजे गोळा करणे, साठवणूक करणे किंवा त्याची वाहतूक करणे इ. विविध बाबींसाठी खर्च करण्यात आलेली रक्कम ही दरवर्षी पुनश्च: त्या खात्यात जमा करणे बंधनकारक राहिल. तसेच, गौण वनोपजांच्या अथवा मासेमारीच्या व्यवहारातून मिळालेल्या निव्वळ नफ्यातील २० टक्के रक्कम परि. ९ व १० मध्ये नमूद करण्यात आलेल्या खात्यांमध्ये जमा करणे आवश्यक राहिल, जेणे करुन, संबंधित ग्रामसभेच्या कोषात भर पडेल. याबाबतचा त्रैमासिक अहवाल संबंधित पंचायत समितीचे गट विकास अधिकारी हे जिल्हाधिकारी तसेच आयुक्त, मानव विकास यांना सादर करतील.

योजनेअंतर्गत देण्यात येणाऱ्या अर्थ सहाय्याचा वापर कसा करावा :

१२. गौण वनौपजे गोळा करण्यासाठी तसेच मासेमारीसाठी देण्यात येणाऱ्या अर्थ सहाय्याचा वापर खालील बाबींसाठी अनुज्ञेय असेल :-

१. गौण वनौपजे गोळा करणाऱ्यांना वेतन अदा करणे

२. गौण वनौपजे गोळा करुन ते विक्री करेपर्यंत त्याची साठवणूक करण्यासाठी जागेची उपलब्धता
३. वनौपजांची वाहतूक, हाताळणी व आवेष्टनावरील खर्च
४. निविदा खर्च
५. गौण वनौपजांचे प्रमाणन (accrediting) करण्यासाठी येणारा खर्च,
६. मासेमारीसाठी कमी खर्चिक अशा उबवणी केंद्रांचा विकास
७. मासेमारीसाठी बोटी व जाळ्यांची खरेदी

गावांची निवड :

१३. सध्या राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रामध्ये जवळपास २८०० ग्रामपंचायती असून त्यामध्ये सुमारे ५,९०० गावांचा समावेश होतो. या क्षेत्रांना पेसा कायदा तसेच वनहक्क कायद्याचे सर्व अधिकार लागू आहेत. पेसा कायद्यामध्ये समाविष्ट असलेल्या ५९ गटांपैकी ४५ गटांचा समावेश हा मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत होतो. सदर ४५ गटांतील अनुसूचित क्षेत्रातील गावांनाच ही योजना लागू राहिल.

१४. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत निधीची उपलब्धता विचारात घेऊन या योजनेअंतर्गत गावांची निवड करण्यात येईल. यासाठी सन २०१४-१५ मध्ये ₹ ५ कोटी तर, त्यापुढील वर्षासाठी साधारणपणे दरवर्षी ₹ २५ कोटी इतका निधी आयुक्त, मानव विकास यांना या योजनेसाठी उपलब्ध करुन देण्यात येईल. सदरची योजना ही जास्तीत जास्त तीन वर्षे सुरु ठेवण्यात येईल. या योजनेअंतर्गत गावांना लाभ देत असताना प्रथम प्रस्ताव पाठविणाऱ्यास प्राधान्य या पद्धतीने एक वेळचे अर्थसहाय्य आयुक्त, मानव विकास यांनी मंजूर करावे.

योजनेअंतर्गत अनुज्ञेय अर्थसहाय्य :

१५. गौण वनौपजे गोळा करण्यासाठी तसेच मासेमारीसाठी देण्यात येणारे अर्थ सहाय्य पुढीलप्रमाणे अनुज्ञेय असेल :-

अनु.	बाब	अनुज्ञेय अर्थसहाय्य (₹)
१.	५०० पेक्षा कमी लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व्यतिरिक्त इतर गौण वनौपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	२ लक्ष

२.	५०० पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व्यतिरिक्त इतर गौण वनोपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	४ लक्ष
३.	५०० पेक्षा कमी लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व इतर गौण वनोपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	४ लक्ष
४.	५०० पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेली गावे परंतू जिथे तेंदू किंवा बांबू व इतर गौण वनोपजांचा तसेच लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीच्या व्यवसायासाठी	८ लक्ष

योजनेची फलनिष्पत्ती :-

१६. राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रातील ५९ गटांमधील मानव विकास कार्यक्रमात समाविष्ट असलेल्या ४५ गटांतील मानव विकास निर्देशांक निश्चितच कमी आहे. या ४५ गटांपैकी बहुतांश गटांतील क्षेत्र हे वनांखाली असल्याने तसेच लोकसंख्या आदिवासी बहूल असल्याने या भागाचा विकास करताना उपलब्ध साधनसंपत्तीचा पुरुपूर वापर करणे गरजेचे आहे. मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत अनुसूचित क्षेत्रातील गावांना गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी किंवा लघु पाणीसाठ्यातील मासेमारीसाठी बीज भांडवल उपलब्ध करून दिल्यास त्या गावातील जनतेचे राहणीमान उंचावण्यास मदत होणार आहे व पर्यायाने त्या तालुक्याचा मानव विकास निर्देशांक उंचावण्यास मदत होईल.

योजनेचे मूल्यमापन :

१७. गौण वनोपजांचा उपभोग घेण्यासाठी बीज भांडवल म्हणून ग्रामसभांना एकवेळचे अर्थसहाय्य उपलब्ध करून देणे या योजनेंतर्गत गावांना लाभ दिल्यानंतर सदर गावाने अर्थ सहाय्याचा उपयोग कशाप्रकारे केला. तसेच, योजनेच्या एकंदरीत कार्यान्वयन पद्धतीचे एक वर्षाने मूल्यमापन करण्यात येईल. हे मूल्यमापन शक्यतोवर, यशदा, पुणे या संस्थेमार्फत किंवा इतर सक्षम खाजगी सेवाभावी संस्थेमार्फत करण्यात येईल.

१८. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून, त्याचा संगणक संकेतांक २०१४०८१३१५५९३६६५१६ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(अ.शि.बेळगुद्री)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मा. राज्यपालंचे सचिव
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
- ४) मा. मंत्री/राज्यमंत्री , यांचे खाजगी सचिव,
- ५) मा. कार्यकारी अध्यक्ष, राज्य नियोजन मंडळ, नवीन प्रशासकीय भवन, १८ वा मजला, मंत्रालयासमोर, मुंबई-३२
- ६) महालेखापाल-१ (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र, मुंबई,
- ७) महालेखापाल-२ (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र, नागपूर,
- ८) महालेखापाल-१ (लेखापरीक्षा), महाराष्ट्र, मुंबई,
- ९) महालेखापाल-२ (लेखापरीक्षा), महाराष्ट्र, नागपूर,
- १०) शासनाचे मुख्य सचिव,
- ११) शासनाचे सर्व अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव,
- १२) महासंचालक, यशदा, पुणे

- १३) सदस्य सचिव, उर्वरीत महाराष्ट्र वैधानिक विकास मंडळ / मराठवाडा वैधानिक विकास मंडळ / विदर्भ वैधानिक विकास मंडळ
- १४) आयुक्त, मानव विकास आयुक्तालय, बाबा पेट्रोलपंपजवळ, अदालत रोड, औरंगाबाद
- १५) विभागीय आयुक्त, (सर्व)
- १६) जिल्हाधिकारी, (सर्व)
- १७) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, (सर्व)
- १८) संचालक, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय
- १९) संचालक, लेखा व कोषागारे, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.
- २०) अधिदान व लेखा अधिकारी, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.
- २१) उपायुक्त, नियोजन, विभागीय आयुक्त कार्यालय, (सर्व)
- २२) जिल्हा नियोजन अधिकारी, जिल्हा नियोजन समिती, जिल्हाधिकारी कार्यालय (सर्व)
- २३) जिल्हा कोषागार अधिकारी, (सर्व)
- २४) गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती, (सर्व)
- २५) आयुक्त, आदिवासी विकास आयुक्तालय, नाशिक
- २६) प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, (सर्व)
- २७) मंत्रालयीन प्रशासकीय विभाग, (सर्व)
- २८) नियोजन विभागातील सर्व सह सचिव/उपसचिव
- २९) निवड नस्ती (का.१४१८), नियोजन विभाग

परिशिष्ट-अ

नियोजन विभाग,शासन निर्णय, क्रमांक:माविका-२०१४/प्र.क्र. १२/का.१४१८, दि. २१ ऑगस्ट, २०१४
अन्वये मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत पेसा कायदा लागू असलेल्या तालुक्यांची यादी

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील तालुक्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील गांवाची संख्या
१	ठाणे	मुरबाड	९६
		शहापूर	२३१
		एकूण	३२७
२	पालघर	जव्हार	११०
		विक्रमगड	१००
		तलासरी	४६
		डहाणू	१६९
		मोखाडा	५९
		वाडा	१६८
		एकूण	६५२
३	नाशिक	सुरगणा	१९१
		त्र्यंबकेश्वर	१०८
		पेठ	१४५
		इगतपुरी	७७
		कळवण	१५०
		दिंडोरी	११७
		बागलाण	५७
		देवळा	३१
		एकूण	८७६
४	धुळे	शिरपूर	७२
		साक्री	१०८
		एकूण	१८०

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील तालुक्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील गांवाची संख्या
५	नंदूरबार	अक्कलकुआ	१९३
		अक्राणी	१६३
		तळोदा	९४
		नवापूर	१६३
		नंदूरबार	८३
		शहादा	१४१
		एकूण	८३७
६	जळगाव	चोपडा	२४
		एकूण	२४
७	नांदेड	किनवट	१२१
		एकूण	१२१
८	अमरावती	चिखलदरा	१९८
		धारणी	१५६
		एकूण	३५४
९	यवतमाळ	झरी जामणी	७६
		आर्णी	१०
		घाटंजी	४७
		केळापूर	११०
		मारेगाव	५६
		एकूण	२९९
१०	चंद्रपूर	राजुरा	८८
		एकूण	८८

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील तालुक्याचे नाव	अनुसूचित क्षेत्रातील गांवाची संख्या
११	गडचिरोली	भामरागड	१२८
		सिरोंचा	१४८
		अहेरी	१८४
		गडचिरोली	६५
		कोरची	१३३
		धानोरा	२२८
		कुरखेडा	१२८
		एटापल्ली	१९७
		मूलचेरा	३६
		चामोर्शी	९१
		आरमोरी	५८
		एकूण	१३९६
	एकूण	४५	५,१५४